KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN BAHOLASH (RUBRIKA, CHEK-LIST) MAS'ULIYAT TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Xudarganova Malika Zokirovna
Osiyo xalqaro universiteti magistri
Olimov Temur Xasanovich
Osiyo xalqaro universiteti professori, p.f.f.d. (PhD)

Qabul qilindi: 25.12.2025
Ko'rib chiqildi: 26.12.2025
Tasdiqlandi: 27.12.2025

kalit so'zlar:
kompetensiyaga asoslangan baholash, rubrika, chek-list, formatif baholash, o'zini baholash, o'zaro baholash, mas'uliyat, o'zini boshqarish, akademik halollik, refleksiya, shaffof mezon

keywords:
competency-based assessment, rubric, checklist, formative assessment, self-assessment, peer assessment, responsibility, self-regulated learning, academic integrity, reflection

ключевые слова:
компетентностно-ориентированное оценивание, рубрика, чек-лист, формирующее оценивание, самооценивание, взаимооценивание, ответственность, саморегуляция, академическая честность, рефлексия

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompetensiyaga asoslangan baholash tizimining (rubrika va chek-list) talabalarda mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Mas'uliyat – bu faqat intizom emas, balki maqsad qo'yish, o'z faoliyatini rejalashtirish, bajarilgan ish natijasini mezonlar asosida baholash va xatolardan xulosa chiqarish kabi o'zini boshqarish kompetensiyalarining integral ko'rinishidir. Kompetensiyaga asoslangan baholashda rubrika va chek-list talaba uchun "nima talab qilinadi?", "qanday sifat mezonlari bo'yicha baholanadi?", "muvaffaqiyat nimada ko'rinadi?" savollariga aniq javob beradi. Shu orqali talaba topshiriqni vaqtida, mustaqil va mas'uliyat bilan bajarishga ichki motivatsiya hosil qiladi. Maqolada rubrika tuzilmasi, chek-listning funksiyalari, o'zini baholash va o'zaro baholashning mas'uliyatni kuchaytirish mexanizmlari, adolatli baholashni ta'minlash omillari hamda oliy ta'lim amaliyotiga mos metodik tavsiyalar taqdim etiladi.

Introduction. This article examines how competency-based assessment tools—particularly rubrics and checklists—support the development of students' sense of responsibility in higher education. Responsibility is treated as a self-regulation capacity: setting goals, planning actions, meeting deadlines, monitoring quality against explicit criteria, and reflecting on outcomes. Rubrics and checklists increase transparency, reduce uncertainty about expectations, and

make quality standards observable and actionable for students. As a result, students can take ownership of learning tasks, engage in self- and peer-assessment, and develop consistent responsibility-related behaviors. The paper discusses theoretical foundations, practical design principles, implementation steps, and assessment integrity considerations, offering methodology-oriented recommendations for instructors.

Введение. В статье рассматривается роль компетентностно-ориентированного оценивания (рубрики и чек-листы) как фактора формирования у студентов чувства ответственности в образовательном процессе. Ответственность понимается как способность к саморегуляции: постановка цели, планирование действий, соблюдение сроков, контроль качества по понятным критериям и рефлексия результатов. Рубрики и чек-листы делают требования прозрачными, снижают неопределённость и переводят «качество выполнения» в наблюдаемые и измеряемые показатели. Это способствует развитию учебной самостоятельности, внутренней мотивации, практик самооценивания и взаимооценивания, а также укрепляет академическую честность. В статье раскрываются научно-теоретические основы, принципы конструирования инструментов, алгоритм внедрения и методические рекомендации для высшей школы.

KIRISH

Oliy ta'limda "talaba mas'uliyati" ko'pincha faqat davomat, topshiriqni kechiktirmaslik yoki intizomga bo'ysunish doirasida talqin qilinadi. Aslida mas'uliyat – bu talabaning o'z o'qish faoliyatiga egalik qilishi, ya'ni o'zi uchun maqsadni anglab, uni natijaga aylantira olishi bilan belgilanadigan murakkab psixologik-pedagogik sifatdir. Mas'uliyatli talaba topshiriqni shunchaki "bajarib qo'yish" emas, balki "mezon bo'yicha sifatli bajarish"ga intiladi; u qanday natija kutilayotganini tushunadi, vaqtini rejalashtiradi, resurslarni taqsimlaydi, o'z xatolarini tahlil qiladi va keyingi faoliyatini shunga mos tuzatadi. Demak, mas'uliyat bevosita o'zini boshqarish, refleksiya, o'zini nazorat qilish, ijtimoiy javobgarlik va akademik halollik kabi ko'nikmalar bilan chambarchas bog'liq.

Baholash tizimi mas'uliyatni shakllantirishda hal qiluvchi omilga aylanadi. Agar baholash noaniq, subyektiv va o'qituvchi kayfiyatiga bog'liqdek tuyulsa, talaba ko'proq "bahoni olish" strategiyasiga o'tadi: minimal kuch, maksimal ball, xavfni kamaytirish, nusxa ko'chirish yoki "yo'lini topish" kabi noxolis yo'llar kuchayadi. Aksincha, baholash mezonlari shaffof, oldindan ma'lum, kuzatiladigan va isbotlanadigan bo'lsa, talaba uchun mas'uliyatli tanlovlar makoni kengayadi: u nima qilsa natija yaxshilanishini ko'radi, o'z progressini monitoring qiladi, xatoni barvaqt aniqlab tuzatadi. Aynan shuning uchun kompetensiyaga asoslangan baholash, xususan rubrika va chek-listlar, mas'uliyatni shakllantirishda samarali pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

Formatif baholash o'quv natijalarini yaxshilashda kuchli omil ekanligi va "feedback"ning o'rganishga ta'siri ilmiy adabiyotlarda isbotlangan.[1]

Rubrika mezonlari talabaning o'zini baholashi va o'qish strategiyalarini boshqarishiga yordam berishi tadqiqotlarda qayd etilgan[2].

Ta'lim natijalari, topshiriq va baholash mezonlari o'zaro mos bo'lsa, talaba faoliyati maqsadga yo'naltiriladi[3].

Ichki motivatsiyani qo'llab-quvvatlovchi omillar mas'uliyatli o'qish xulqini kuchaytiradi[4].

O'zini boshqarib o'rganish jarayonlarida mezonlarning aniqligi muhim.

ASOSIY QISM

Mas'uliyatni pedagogik jihatdan shakllantirish – bu talaba xulqini faqat "nazorat" va "jazolash" orqali boshqarish emas, balki unga o'z faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish, boshqarish va baholash vositalarini berishdir. Mas'uliyat – tashqi talabni ichki ehtiyojga aylantirish jarayoni bo'lib, bunda talaba "menga aytilgani uchun" emas, "men tushunganim va qabul qilganim uchun" ishlashga

[1] Andrade, H. G. (2000). Using rubrics to promote thinking and learning. Educational Leadership, 57(5), 13–18.

[2] Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University (4th ed.). Open University Press.

[3] Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7–74.

[4] Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.

o‘tadi. Kompetensiyaga asoslangan baholash yondashuvi aynan shu ichki o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi: rubrika va chek-list talaba uchun baholashni “yakuniy hukm” emas, balki “o‘rganish jarayonining navigatsiyasi” sifatida ko‘rsatadi. Ya’ni baholash talabaning xatosini topish uchun emas, uning qayerda turganini aniqlash va qaysi yo‘nalishda yaxshilanishini ko‘rsatish uchun xizmat qiladi.

Ta’lim amaliyotida ko‘p uchraydigan muammo shundaki, topshiriq matni mavjud bo‘ladi, biroq sifat mezonlari aniq belgilanmaydi: “referat yozing”, “loyiha qiling”, “taqdimot tayyorlang” deyiladi, lekin yaxshi referatning belgilari, loyiha qanday tarkibdan iborat bo‘lishi, taqdimotda dalil, mantiq va strukturani qanday qurish zarurligi ochiq ko‘rsatilmaydi. Natijada talaba “taxmin” qiladi: o‘zi tushunganicha yozadi yoki internetdan umumiy namunaga ergashadi. O‘qituvchi esa ko‘pincha “ichki standart” bilan baholaydi: o‘z tajribasi, didi va kutgan natijasiga ko‘ra xulosa qiladi. Bu ikki xil “standart” mos kelmaganida talaba adolatsizlikni his qiladi, baholashga ishonch pasayadi, mas’uliyat o‘rniga passivlik, befarqlik yoki norozilik paydo bo‘ladi. Rubrika va chek-list ana shu bo‘shliqni yopadi: kutilma (talab) bilan natija (ish) o‘rtasida aniq “ko‘prik” yaratadi. Talaba nimani qilishini, o‘qituvchi nimaga qarab baholashini bir xil tushunadi.

Rubrika mas’uliyatni psixologik jihatdan birinchi navbatda noaniqlikni kamaytirish orqali kuchaytiradi. Noaniqlik yuqori bo‘lgan vaziyatda talaba ko‘pincha ikkilanadi: “To‘g‘ri qilyapmanmi?”, “Qanday bo‘lsa yaxshi baho olaman?” degan savollar uni cho‘chitadi, tashabbusni pasaytiradi. Rubrikadagi darajali tavsif (masalan: “boshlang‘ich – qoniqarli – yaxshi – mukammal”) talabaning o‘z ishini mezon bo‘yicha baholashiga yordam beradi: “Men hozir qaysi darajadaman va yuqoriga chiqish uchun nima qo‘shishim kerak?” degan savol paydo bo‘ladi. Bu savol mas’uliyatning aynan o‘zi, chunki talaba endi natijani tasodifga tashlamaydi: u o‘z faoliyatini boshqarishga kirishadi, kamchiliklarini ko‘radi, reja qiladi, tuzatadi, qayta ishlaydi. Shuningdek, rubrika o‘z-o‘zini nazorat qilish (self-monitoring) va o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) ko‘nikmalarini rivojlantiradi: talaba “o‘qituvchi aytmaguncha” emas, “o‘zim ko‘rib turibman” darajasiga ko‘tariladi.

Chek-list esa mas’uliyatni amaliy jihatdan bosqichma-bosqich rejalashtirish, vaqtni nazorat qilish va ishni tizimli yakunlash ko‘nikmalari orqali mustahkamlaydi. Katta topshiriqlar (kurs ishi, loyiha, portfoliolar, taqdimot) ko‘pincha talaba uchun murakkab ko‘rinadi va u bitta “katta vazifa”ni boshlashga qiynaladi. Chek-list vazifani mayda, aniq bajariladigan qadamlarga ajratadi: mavzuni tanlash, manba topish, reja tuzish, dalil keltirish, rasmiylashtirish, xulosa yozish, plagiat tekshiruvi, taqdimot slaydlarini strukturalash va hokazo. Har bir bajarilgan band talaba uchun “men oldinga siljiyapman” degan psixologik ishonchni kuchaytiradi. Bunda mas’uliyat faqat natijaga emas, jarayonning har

bir bosqichiga taqsimlanadi: talaba "oxirida ulguraman" degan xom xayoldan ko'ra "bugun qaysi bandni tugataman?" degan aniq maqsadga o'tadi.

Rubrika va chek-list talaba-o'qituvchi munosabatida ham muhim o'zgarish yasaydi: baholash "subyektiv qaror" sifatida emas, shaffof kelishuv sifatida qabul qilinadi. Talaba o'zining kuchli va zaif tomonlarini mezonlar asosida ko'ra olgani uchun o'qituvchi fikrini "tanqid" emas, "rivojlanish signali" sifatida qabul qiladi. Bu esa mas'uliyatni hissiy jihatdan ham qo'llab-quvvatlaydi: talaba bahodan qo'rqmaydi, balki o'z ustida ishlashga tayyor bo'ladi.

Rubrika va chek-list akademik halollikni ham qo'llab-quvvatlaydi. Mezonlar aniq bo'lsa, talaba nusxa ko'chirish orqali yuqori natijaga erishishi qiyinlashadi, chunki baholash faqat matn hajmi yoki "ko'p yozilganlik"ka emas, balki mantiq, dalil, original tahlil, muammoga yondashuv, tuzilma, manbalar bilan ishlash madaniyati va rasmiylashtirishga ham tayanadi. Masalan, rubrikada "tahliliy fikrlash", "dalilning ishonchliligi", "mualliflik pozitsiyasi", "xulosaning asoslanganligi" kabi bandlar bo'lsa, talaba o'z fikrini yaratishga majbur bo'ladi. Bu esa mas'uliyatni ichki etik standart bilan mustahkamlaydi: talaba "menga baho kerak" degan motivdan tashqari "men halol ishlashim kerak" degan qadriy motivni ham shakllantiradi.

Rubrika va chek-list talabaning mas'uliyatini uch darajada kuchaytiradi: kognitiv, motivatsion va xulqiy (behavioral) darajada.

Kognitiv daraja: talaba "qanday bajarish kerak?" degan noaniqlikdan chiqadi. Topshiriq "mavhum vazifa" emas, aniq o'lchanadigan mezonlar tizimiga aylanadi. Bu talabaning fikrlashini strukturali qiladi: mavzu tanlash, dalil keltirish, mantiqiy bog'lanish, xulosa chiqarish kabi intellektual amallar rejalashtiriladi.

Motivatsion daraja: talaba bahoni "tasodifiy" emas, mehnati va mezon bilan bog'liq natija sifatida ko'radi. Natija nazorat qilinadigan bo'lsa, ichki motivatsiya ham kuchayadi: talaba o'z progressini sezadi, "yaxshilash mumkin" degan ishonch paydo bo'ladi.

Xulqiy daraja: chek-list vazifani kichik bosqichlarga bo'lib bergani sababli talaba ishni kechiktirmaslikka, vaqtni boshqarishga, topshiriqni yakunlashga o'rganadi. Bu esa mas'uliyatning real ko'rinishi – tartib, reja, muddatga amal qilish, tekshirish va topshirish madaniyatini mustahkamlaydi.

Rubrika samarali ishlashi uchun u faqat "baholash jadvali" emas, balki o'rgatuvchi model bo'lishi kerak. Amaliyotda rubrika tuzishda quyidagi tamoyillar muhim:

Mezonlar soni kam, lekin mazmunli bo'lsin (odatda 4–6 ta). Juda ko'p mezon talabaning e'tiborini chalg'itadi.

Mezonlar kompetensiya bilan bog'langan bo'lsin: "tahliliy fikrlash", "dalil va manba bilan ishlash", "mantiqiy struktura", "akademik yozuv madaniyati", "xulosa chiqarish" kabi.

Darajalar tavsifi fe'l bilan yozilsin: "izohlaydi", "asoslaydi", "taqqoslaydi", "tahlil qiladi", "xulosa chiqaradi". Bu talaba uchun "nima qilishim kerak?" savoliga javob beradi.

Tavsiflar farqlanuvchi bo'lsin: "yaxshi" yoki "qoniqarli" kabi umumiy so'zlardan qochib, aniq ko'rsatkichlar qo'yiladi (masalan, "kamida 3 ilmiy manbaga tayangan", "dalillar mantiqiy bog'langan", "xulosa mavzuga mos va asoslangan").

Rubrika topshiriqdan oldin berilsin. Agar rubrika faqat yakunda qo'llansa, u mas'uliyatni emas, faqat natijani "hukm qilish"ni kuchaytiradi.

Rubrika talabaning o'z ishini "o'z ko'zi bilan" ko'rishiga yordam beradi. Talaba rubrikani ko'rib, o'ziga savol beradi: "men hozir qaysi darajadaman?" va "keyingi darajaga chiqish uchun nima qo'shishim kerak?". Bu savollar mas'uliyatning ichki mexanizmini ishga tushiradi.

Bundan tashqari, rubrika va chek-list mas'uliyatni ijtimoiy-psixologik jihatdan ham kuchaytiradi. Guruhli loyihalarda chek-list vazifalarni taqsimlashni osonlashtiradi: kim nima uchun javobgar ekani aniq ko'rinadi. Rubrika esa jamoa ishida "adolatli baholash" hissini kuchaytiradi: har bir a'zoning hissasi mezonlar orqali ko'rinadi. Bu esa "bepul minish" (free-rider) holatlarini kamaytirib, hamkorlik mas'uliyatini oshiradi.

Shu sababli rubrika va chek-listni ta'lim jarayoniga tizimli kiritish mas'uliyatni shakllantirishning samarali omili bo'lib xizmat qiladi: talaba topshiriqni shunchaki bajaruvchi emas, o'z faoliyatini rejalashtiruvchi, natijani mezon bilan solishtiruvchi va o'z ustida ishlovchi subyektga aylanadi. Natijada mas'uliyat tashqi bahoga bog'langan vaqtinchalik holat emas, balki talabaning barqaror kasbiy va shaxsiy kompetensiyasiga aylanishi mumkin.

XULOSA

Kompetensiyaga asoslangan baholash vositalari – rubrika va chek-list – talabalarda mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishda kuchli pedagogik omil bo'la oladi. Ular baholash jarayonini shaffof qiladi, kutilmalarni aniq mezonlarga aylantiradi va talabaning o'z faoliyatini boshqarishiga real imkoniyat yaratadi. Rubrika talabaning sifatni anglashini va o'zini baholashini kuchaytirsa, chek-list jarayonni rejalash va nazorat qilishni mustahkamlaydi. O'zini baholash va o'zaro baholash bilan birlashtirilganda, bu vositalar ichki motivatsiyani oshiradi, akademik halollikni kuchaytiradi va mas'uliyatli o'qish madaniyatini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Andrade, H. G. (2000). Using rubrics to promote thinking and learning. Educational Leadership, 57(5), 13–18.
2. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University (4th ed.). Open University Press.
3. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7–74.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.
5. Panadero, E., & Jonsson, A. (2013). The use of scoring rubrics for formative assessment purposes revisited: A review. Educational Research Review, 9, 129–144.
6. Olimov, T. H. (2019). SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CIVIL CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS OF HIGHER EDUCATION. *Theoretical & Applied Science*, (12), 662-665.
7. Olimov, T. H. (2020). The image of a modern teacher in the formation of civic culture among future highly educated specialists. *Pedagogical skill-Bukhara*, *5*.
8. Olimov, T. H. (2019). Development issues of civil society and culture in the work of Eastern thinkers. *Pedagogical skill-Bukhara*, *2*.
9. Olimov, T. H. (2016). Formation of self-awareness in youth. *Social and humanitarian sciences in the educational system.-Tashkent*, *4*.
10. Olimov, T. (2020). BO'LAJAK OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASISLARDA FUQAROLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AYRIM YO'NALISHLARI. *FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI*, *1*(1), 20-27.
11. Akbarovna, I. S. (2024). PSIXOLOGIK XIZMAT ASOSLARI. *PSIXOLOGIYA VA SOTSIOLOGIYA ILMIY JURNALI*, *2*(4), 54-60.
12. Akbarovna, I. S. (2023). O'smirlarda destruktiv axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitet shakllantirish.
13. Икромова, С. А. (2024). ЭТАПЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОНСУЛЬТАЦИИ. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *4*(3), 875-881.